

Лекція 12.05.20., 14.05.20. Азія. Загальна країнознавча

характеристика

Азія – одна з шести частин світу, найбільша за площею (близько 43,4 млн км²). Знаходиться біля Східної півкулі, разом з Європою утворює материк Євразію. Вона має величезні розміри і розташована в усіх географічних поясах Північної півкулі, що зумовило надзвичайне розмаїття її природи. Азія є одним із осередків зародження людства і розвитку світової культури.

На відміну від Європи, яку впродовж сторіч об'єднували християнські цінності, Азія є набагато різноплановішою в культурному та релігійному відношенні, що зумовлено участю в її історичному розвитку багатьох різних цивілізацій. Найбільші з них заклали основи сучасних соціально-культурних особливостей історико-культурних регіонів Азії, що сформувалися на базі релігійних та морально-етичних учень. Як правило, в Азії виділяють **три найбільших історико-культурних регіони**: *індійський* (південноазіатський), *китайський* (східноазійський або далекосхідний) та *арабо-мусульманський* (західноазійський або близькосхідний).

В Азії проживає більша частина населення Землі. Тисячоліття господарської діяльності людини призвели до значних змін її природних комплексів.

Межу між Азією і Європою умовно проводять по східних підніжжях (або гребеням) Уралу, долинам річок Емба (або Урал), Кума, Манич (іноді по головному вододілу Великого Кавказу), Каспійському, Азовському, Чорному і Мармуровому морям, протокам Босфор і Дарданелли. З Африкою Азія сполучена Суецьким перешийком, від Північної Америки відокремлена Беринговою протокою.

Омивається Північним Льодовитим (на Заході), Тихим (на Сході), Індійським (на Півдні) океанами і їхніми морями.

Чому Азія називається Азією?

Згідно з давньогрецькою міфологією, у бога-титана на ім'я Океан була дочка-океаніда Азія (древньогрецькою Асія). Греки зображали її верхи на верблюді в руках зі щитом та скринєю з ароматними прянощами. В деяких варіантах міфів Асія мати або дружина Прометея.

Назва Азія згадується в «Іліаді» Гомера (приблизно VIII ст. до н. е.) і введене в науковий оборот древньогрецькими філософами в VI ст. до н. е. Спочатку воно відносилось до східного узбережжя Егейського моря. Все, що знаходилося на сході сучасної Європи, греки називали Азією. Наприклад, скіфів греки називали азіанами, а стародавні римляни азіанами іменували жителів своєї східної провінції.

Слово “Азія” має індоєвропейське походження, на думку вчених, асирійське, що в перекладі означає “схід сонця”.

У період великих географічних відкриттів, поняття “Азія” почали застосовувати по відношенню до всіх східних земель.

Рельєф Азії.

На відміну від інших континентів, азіатська частина нашого материка формувалася навколо кількох платформ.

На півночі – це Сибірська, на сході – Китайська платформи. На півдні Азії розрізняють також Індостанську та Аравійську платформи.

Порівняно з європейською платформою, азіатські більш рухливі. Вони зазнавали вертикальних тектонічних рухів по глибинних розломах. Унаслідок цього рівнини, що утворилися на платформах – Велика Китайська рівнина, Середньосибірське плоскогір'я та інші – підвищені.

У палеозої між Сибірською та Китайською платформами виникла область складчастості, яка поступово з'єднала їх в єдине ціле.

Найдавніші з гір розташовані в районі Байкалу (байкальська складчастість). В Азії є гірські системи каледонського та герцинського віків, які після утворення руйнувалися протягом тривалого часу. Більша частина пізніше відродилася, тобто знову була піднята тектонічними рухами. Так утворилися гірські системи переважно широтного напрямку: Тянь-Шань,

Алтай, Саяни та ін. Палеозойські складчасті споруди Західного Сибіру та Західного Казахстану, а також окремі ділянки території Центральної Азії, навпаки, зазнали інтенсивного опускання. Внаслідок цього вони були перекриті товщею осадових порід і утворили фундамент молодих, палеозойських платформ – Західносибірської і Туранської.

Гірські хребти складчастого поясу іноді розходяться, ніби обіймаючи більш вирівняні ділянки земної поверхні – нагір'я – на півострові Мала Азія, а також Вірменське та Іранське.

Своєрідною є будова **нагір'я Тибет**. Його фундамент дуже давній, але зазнавши підняття разом із Гімалаями, він досяг рекордної для нагір'їв світу висоти (5000-7000 м).

Ще один величезний пояс кайнозойської складчастості утворився на сході материка внаслідок зіткнення тихоокеанської та євразійської літосферних плит. Він простягається від Камчатки до Малайського архіпелагу і простежується не тільки на суходолі, а й в океані у вигляді велетенської острівної дуги. Вона є складовою тихоокеанського “вогняного” кільця.

Тут зосереджено кількесот *вулканічних вершин*. Найвища з них – *Ключевська Сопка* (4750 м). На Японських островах найбільшим є вулкан *Фудзіяма*, на Філіппінських – *Апо*, в групі Зондських островів – *Кракатау*. Усі вони діючі.

Землетруси в Азії також найчастіше відбуваються в межах поясів складчастості.

Катастрофічним був 1976 рік, коли Землю сколихнули 12 великих і три дещо менших землетруси. Більшість із них мали місце в Азії. А ніч на 28 липня стала останньою для багатьох жителів Китаю. Від поштовхів силою, що перевищувала 8,2 бали, загинули майже 700 тис. чоловік. Окремі великі міста за лічені хвилини були повністю зруйновані.

Землетрус 2011 р. в Японії.

Природо-ресурсний потенціал. Тектонічна будова зумовлює поширення корисних копалин, якими надзвичайно багата Азія.

Рудні корисні копалини на її території пов'язані переважно з фундаментом давніх платформ та з мезозойською складчастістю. Особливо великі запаси залізних руд зосереджені на півострові Індостан та в Північно-Східному Китаї.

Поклади *кольорових металів* світового значення залягають уздовж східної окраїни материка. Тут простягається так званий олов'яний пояс, де поширені крім олова цинк, ртуть, свинець, мідь, вольфрам тощо.

Надра Казахського дрібносопковика та півдня Сибіру багаті покладами всіх відомих металів на Землі, в тому числі *дорогоцінних та радіоактивних*.

Азія має найбільші з-поміж інших частин світу *запаси паливних корисних копалин*. Тут розміщена більша частина світових запасів *нафти*. Два найбільших нафтогазоносних басейни планети пов'язані з Месопотамським прогином та Західносибірською молодою платформою. Значні поклади нафти є і на островах Малайського архіпелагу.

Величезні поклади *вугілля* відкриті в межах Індостанської та Китайської платформ, а також у Казахстані (Карагандинський кам'яновугільний басейн) та в Сибіру (Кузнецький кам'яновугільний і Кансько-Ачинський буровугільний басейни).

У багатьох районах Азії поширені нерудні корисні копалини – насамперед *кам'яна сіль*. Приміром, у розсолах Мертвого моря містяться чи не найбагатші в світі запаси калійної солі, а на Іранському нагір'ї найбільші на Землі родовища сірки.

Є в Азії графіт, селітра, значні запаси будівельного каменю.

Добре відоме в усьому світі *дорогоцінне каміння* Південної Азії.

Крайні точки Азії:

– північна – мис Челюскін, 77°43' західн. шир.,

– південна – мис Піай, 1°16' західн. шир.,

– західна – мис Баба, 26°10 східн .д.,

– східна – мис Дежнева, 169°40 західн. д.

Площа **островів**, що відносяться до Азії, перевищує 2 млн км²; найбільші з них: Північна Земля, Новосибірські, Врангеля, Курильські, Сахалін, Японські, Тайвань, Філіппіни, Малайський архіпелаг, Шрі-Ланка, Кіпр.

Річки належать басейну Північного Льодовитого, Тихого і Індійського океанів, значні області не мають стоку в океан.

Північний Льодовитий океан: Об, Іртиш, Єнісей, Ангара, Лена;

Тихий океан: Амур, Хуанхе, Янцзи (найбільш багатоводна і довга в Азії, 5800 км), Меконг;

Індійський океан: Салуїн, Іраваді, Брахмапутра, Ганг, Інд, Тігр, Евфрат.

Не мають стоку в океан бас. Каспійського і Аральського морів (річки Амудар'я і Сирдар'я), велика частина Центральної Азії, внутрішні райони іранського нагір'я і аравійського півострова та ін.

В Азії багато **озер**, найбільші: Каспійське і Аральське морити, Байкал, Балхаш, Іссик-Куль, Ван, Урмія, Кукунор, Поянху, Тайху, Тонлесап.

Клімат.

Величезна територія суходолу Азії та значні океанські простори, що її оточують, формують особливі типи клімату:

– **різкоконтинентальний**, часто дуже посушливий – у центральних та західних частинах регіону,

– **мусонний** – на східних і південно-східних окраїнах.

Загалом клімат східних районів набагато холодніший, ніж на тих самих широтах Європи чи західної частини Азії. На великих територіях півночі та північного сходу Азії панують холодний арктичний і субарктичний клімат, багаторічна мерзлота, що ускладнює умови життя людей та господарське освоєння цих районів.

Економіко-географічна характеристика Азії.

В Азії виробляють майже 42% сукупного світового ВВП, тут знаходиться значна кількість провідних світових країн-експортерів капіталу, розташований один із трьох головних *світових центрів економічного розвитку* – Азіатсько-Тихоокеанський регіон (Японія, „азіатські дракони”, Китай). Водночас Азія є *регіоном вражаючої бідності*, де щомісячні доходи мільйонів людей становлять менше 20 доларів США, регіоном голоду і найжорстокіших воєнно-політичних та релігійно-етнічних конфліктів, які щорічно забирають життя тисяч людей.

Особливості природних умов, господарських пріоритетів населення, суспільно-політичний розвиток упродовж століть зумовили **„мозаїчність” економічного простору Азії.**

На відміну від Європи, в економічному просторі якої чіткіше виражена єдність інтересів і пріоритетів розвитку країн, азіатські країни майже не пов’язані економічно між собою. Немає єдиної транспортної та комунікаційної інфраструктури, що частково зумовлено складністю природних умов території (високі гори та великі пустелі).

В Азії чітко окреслилися кілька своєрідних **моделей соціально-економічного розвитку.**

Найвідомішою є *японська (східноазіатська) модель*, яку згодом перейняли нові індустріальні країни Східної та Південно-Східної Азії. Економічними її засадами є:

- жорстке державне регулювання економіки;
- експортна її орієнтація;
- широке залучення іноземних капіталів та досягнень науково-технічного розвитку в господарство;
- створення потужних національних монополій для підтримки конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку.

Ці економічні засади ґрунтуються на стійких морально-етичних нормах щодо трудової поведінки населення (працелюбність, охайність, дисциплінованість, наполегливість, почуття колективізму, прагнення до

здобуття нових знань і навичок, відданість своєму підприємству та роботодавцю тощо).

Китайська модель економічного розвитку поєднує ринкові відносини з командно-адміністративними методами планового розвитку під ідейно-політичним керівництвом комуністичної орієнтації.

Економічні важелі базуються на принципах конфуціанської моралі щодо суспільно-трудових відносин населення.

Запровадження такого напрямку розвитку почалося в Китаї у 80-і рр. ХХ ст., давши за незначний час успішні результати. В країні постійно поліпшуються макроекономічні показники розвитку, темпи зростання економіки в останні десятиріччя були одними з найвищих у світі (до 10% приросту ВВП на рік), триває активна інтеграція у світове економічне співтовариство, підвищується рівень життя населення.

Південноазіатська модель економічного розвитку значно менше відкрита для досягнень науково-технічного прогресу та модернізації суспільно-економічного життя.

У ній ще досить багато „економічних архаїзмів”, які мають подекуди феодальне коріння.

Основою економіки південноазіатських країн залишаються екстенсивні моделі розвитку з переважанням аграрного сектора та видобувних галузей.

Економічному прогресу часто перешкоджають політична нестабільність, численні воєнно-політичні конфлікти, які спалахують на тлі невирішених релігійно-етнічних проблем.

Економічна модель близькосхідних країн-експортерів нафти – ще один приклад особливого економічного розвитку.

Господарства та економічні успіхи країн з такою моделлю пов’язані передусім із капіталами, отриманими від експорту нафти та нафтопродуктів.

Із часом, у таких країнах почали ускладнювати структуру господарства, поступово відмовляючись від вузько спрямованого „нафтового розвитку”, і

створювати енергомісткі галузі (нафтохімія, чорна та кольорова металургія, цементна промисловість тощо).

Активно розвиваються транспортна та фінансова інфраструктури, посередницька торгівля, туристсько-рекреаційний комплекс.

Своєрідною є *турецька модель економічного розвитку*.

Туреччину часто називають „мостом” між Європою та Азією.

Останніми роками вона все більше орієнтується на Європу, ставши повноправним членом НАТО та прагнучи увійти до ЄС. Це зумовлено економічними успіхами країни, які базуються на:

- вдалому використанні її особливого географічного положення;
- наявності досить кваліфікованих, дисциплінованих та відносно дешевих трудових ресурсів;
- лібералізації економіки;
- залучення іноземних інвестицій;
- гнучкій зовнішньоекономічній стратегії уряду;
- відносній демократизації суспільства при збереженні основних ісламських цінностей.

Крім того, в Азії певний час існували, а подекуди існують досі соціалістичні моделі розвитку.

Головним у *північнокорейській („автаркічній”) соціалістичній моделі економічного розвитку* є:

- покладання на власні сили і можливості,
- ізоляція від світового економічного співтовариства,
- домінування командно-адміністративних принципів планової економіки,
- значна мілітаризація суспільства,
- тоталітарний комуністичний режим влади.

Моделі соціалістичного „залежного розвитку” в певні періоди другої половини ХХ ст. були характерні для Монголії, В’єтнаму та Лаосу, господарства яких залежали від „донорських вливань” колишнього СРСР.

Політична залежність та „економічний паразитизм”, відсутність господарської конкуренції поступово призвели до деградації виробництва.

Ситуація значно погіршилася з розпадом СРСР та припиненням радянської економічної допомоги.

На початку 90-х рр. ХХ ст. у результаті демократичних перетворень відбулася зміна економічних пріоритетів цих країн.

В'єтнам та Лаос обрали східноазіатську (японську) економічну модель розвитку з перспективою перетворення на нові індустріальні країни, Монголія – „центристську” модель, орієнтацією на використання свого досить значного природно-ресурсного потенціалу та з опорою на цінності буддистської філософії у суспільно-політичному житті.

Радянська модель економічного розвитку була характерна для азійських країн – колишніх республік СРСР.

За довгі роки існування радянської влади між ними склалися тісні економічні зв'язки, які після розпаду СРСР порушилися, що завдало великої шкоди економіці всіх країн регіону.

Азіатська частина колишнього Радянського Союзу розглядалася передусім як джерело величезних природних ресурсів. Республіки Середньої Азії та окремі території Казахстану є важливими аграрними регіонами.

Тому їхній розвиток мав сировинно-аграрний напрям. Обробні галузі, інфраструктура, в тому числі й транспортна, здебільшого відставали.

Нині країни цього регіону перебувають на етапі перебудови економіки з орієнтацією на ринкові відносини, але пріоритети економічного розвитку все ще пов'язані з освоєнням природно-ресурсного потенціалу територій та розвитком сільського господарства.

Інтенсивний розвиток економіки у багатьох країнах регіону зумовлює підвищення його ролі у світовому господарстві.

Населення.

В Азії проживає понад 60% населення світу, до трійки світових лідерів за чисельністю населення належать Китай та Індія, на які разом припадає до 40% населення земної кулі.

Природні та соціально-економічні фактори зумовили нерівномірність розміщення населення в регіоні.

Переважає його кількість сконцентрована в кількох *найбільш густозаселених районах*:

- передусім у долинах крупних рік,
- на рівнинних узбережжях морів і океанів,
- у гірських котловинах з родючими ґрунтами.

Середня густина населення сягає 200-500 осіб/км² і більше.

В Азії знаходяться й одні з найбільш густозаселених країн світу – Бангладеш і Мальдіви (понад 1200 осіб/км²).

На відміну від них, у Монголії та на величезних просторах Азіатської частини Росії густина населення 2-3 особи/км², а у великих країнах пустельних регіонів (Саудівська Аравія, Туркменістан, Казахстан) – 5-7 осіб/км².

Переважає більшість населення (до 70%) проживає в сільській місцевості, тому Азію іноді називають „світовим селом”.

Тому унікальною є наявність багатьох міст-гігантів з населенням понад 5 млн осіб – Токіо, Сеул, Шанхай, Мумбай (Бомбей), Калькутта, Нью-Делі, Пекін, Джакарта, Маніла, Бангкок, Стамбул, Тегеран, Карачі тощо.

Співвідношення чоловіків і жінок віддзеркалює статевий склад (структуру) населення. В цілому у світі чоловіків більше, ніж жінок, переважно за рахунок країн Азії. Кількісне переважання чоловіків над жінками спостерігається в країнах, де становище жінок історично було несприятливе (ранні шлюби, численні й ранні народження дітей), а також у тих країнах, де великий приплив чоловічої робочої сили. Найбільше кількісне переважання чоловіків в Індії та Китаї.

Регіони Азії:

- *Північна Азія* включає Сибір і крайній Західний Схід материка;

– *Східна Азія* – південні райони Далекого Сходу, Камчатку, Курильські острови, Сахалін, Північно-Східний і Східний Китай, Корейський півострів, японські острови;

– *Центральна Азія* – нагір'я Тибету, Джунгарію, Кашгарію, Внутрішню Монголію;

– *Середня Азія* – Туранська низовина, Памір і Тянь-Шань;

– *Південна Азія* – Малайський архіпелаг, півострови, Індокитай і Індостан, Гімалаї і Індо-Гангську рівнину;

– *Західна Азія* – півострів Мала Азія, Великий Кавказ, Вірменське і Іранське нагір'я, Лівант і Аравійський півострів.

Конфесійна ситуація.

У конфесійному відношенні Азію розділяють на кілька макрорегіонів.

Південно-західний Азіатський макрорегіон характеризується переважанням мусульман. Однак у трьох країнах регіону більшість населення дотримується християнства – Кіпр, Вірменія, Грузія, а в Ізраїлі – іудаїзму. Саме в цьому регіоні зародилися всі монотеїстичні релігії, в тому числі християнство та іслам, які стали світовими. Найбільшим ядром концентрації релігійного процесу виступає Єрусалим – священне місто послідовників трьох релігій (індуїзму, християнства, ісламу). Тут знаходяться найважливіші історичні центри мусульманства, сотні святих місць, які притягують до себе мільйони прочан, у тому числі найважливіші святині ісламу в Мецці і Медині.

Центральний макрорегіон. В усіх країнах регіону спостерігається переважання ісламу. Значними релігійними меншинами є православні слов'яни та депортовані німці-лютерани, однак простежується тенденція до падіння частки цих груп у загальній кількості населення. Киргизи й особливо казахи прийняли іслам значно пізніше (XIX ст.) інших центральноазіатських народів, тому вони тривалий час зберігали і продовжують зберігати пережитки родоплемінних відносин, що зменшує значення ісламської моралі в їхньому повсякденному житті.

Південний макрорегіон є головною зоною поширення індуїзму. Тут зародилася одна зі світових релігій – буддизм, а також інші реформаторські течії індуїзму, що стали згодом самостійними релігійними напрямками – сикхізм, джайнізм. Лише в цьому регіоні вони набули найбільшого поширення. Значними релігійними меншинами є мусульмани та християни.

Східний макрорегіон. Особливості конфесійної структури полягають у паралельному сповіданні двох і більше релігій, що значною мірою ускладнює оцінку кількості їхніх послідовників і визначення ареалу впливу релігійних напрямів у регіоні. В результаті співіснування буддизму з локально обмеженими релігіями утворилися специфічні вчення і секти.

Південно-Східний макрорегіон. Домінуючими релігіями є буддизм та іслам. Значна частина місцевих народів (особливо на Філіппінах, Флоресі, Тиморі) християнізована. Значна частина населення (особливо серед китайців та в'єтів) дотримується різноманітних синкретичних (синкретизм від гр. об'єднання) учень або поєднує сповідання кількох релігій. У важкодоступних районах збереглася значна кількість послідовників традиційних вірувань. Компактну територію на острові Балі заселяють індуїсти.

Міжнародні організації в Азії.

У вересні 1954 р. була створена *Організація договору Південно-Східної Азії* (СЕАТО). Мета цієї організації полягала в захисті країн-членів від зовнішньої агресії і внутрішньої підривної діяльності. Керівним органом СЕАТО стала Рада міністрів, яка складалася з міністрів іноземних справ держав-учасниць та їхніх заступників. Постійна штаб-квартира була розташована в Бангкоку (Таїланд). До союзу ввійшли Австралія, Франція, Нова Зеландія, Пакистан, Філіппіни, Таїланд, Велика Британія і США. Згодом політична ситуація в регіоні суттєво змінилася. Франція і Пакистан виступили проти війни США у В'єтнамі, а велика Британія почала виводити свої війська з Азії. 1972 р. Пакистан офіційно вийшов зі складу СЕАТО. В 1975 р. Рада міністрів ухвалила рішення про згортання діяльності організації. 30 червня

1977 р. вона була розпущена. Втім, договір не втратив свого значення. Всі невоєнні програми чинні і досі, але на двосторонній основі.

У 1967 р. була створена невоєнна регіональна організація – *Асоціація країн Південно-Східної Азії* (АСЕАН), куди ввійшли десять країн регіону. Спочатку – Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, а з 1984 по 1995 рр. до них приєдналися Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма (Бірма) та Камбоджі. Вищим керівним органом АСЕАН вважаються зустрічі глав держав-учасниць та урядів. Керівним органом асоціації є щорічні наради міністрів іноземних справ. Керівництво поточними справами здійснює Постійний комітет по головуванням міністра іноземних справ країни, яка влаштовує в себе чергову нараду міністрів іноземних справ. Існує також постійний секретаріат, який засідає у Джакарті під головуванням Генерального секретаря АСЕАН.

Асоціація сприяє:

- економічному розвитку, соціальному і культурному прогресу країн регіону;
- зміцненню миру;
- розширенню активного співробітництва і взаємодопомоги у галузі економіки, культури, науки, техніки і підготовки кадрів;
- розвитку співробітництва у галузі промисловості і сільського господарства;
- розширенню торгівлі і підвищенню життєвого рівня громадян країн-учасниць.

Крім того, 2001 р. АСЕАН ухвалила Декларацію про спільні дії проти тероризму.

Наймолодшою з міжнародних організацій, що існують в Азії, є *Шанхайська організація співробітництва* (ШОС). До її складу входять шість держав – Казахстан, Китай, Киргизія, Росія, Таджикистан і Узбекистан. Штаб-квартира ШОС знаходиться в Пекіні, а офіційними мовами організації є китайська та російська. Організація є досить впливовою у світі, це зумовлено

тим, що сукупна територія її держав-учасниць становить 61% території Євразії, а економічний потенціал включає найпотужнішу після США економіку світу – китайську. Міжнародну вагу організації також надає те, що два її члени – Росія і Китай – є ядерними державами, та мають статус постійних членів Ради Безпеки ООН. Ці факти є визначальними у забезпеченні колективної безпеки в Середній Азії та Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Основними керівними органами ШОС є Ради глав держав-учасниць, Ради глав урядів, а також Ради міністрів іноземних справ. ШОС має Регіональну антитерористичну структуру (РАТС), місце перебування – Бішкек (Киргизстан).

Мови країн Азії.

Найбільш поширеними мовами в країнах Азії є *китайська, японська, корейська, хінді та яванська*. *Англійська* вважається мовою міжнародного спілкування і використовується майже у всіх азіатських країнах. В країнах пострадянського простору разом із державними мовами використовується російська.

Семінарське заняття 13.05.20. **Загальна країнознавча характеристика країн Азії**

1. Загальні відомості.

Офіційна назва. Столиця. Площа. Кількість населення. Державна мова. Грошова одиниця.

2. Державний устрій та форма правління.

3. Географічне положення.

Кордони (сухопутні, морські). Вихід до морів і океанів.

4. Належність до історико-культурного регіону та особливості історичного розвитку.

5. Природні умови та ресурси.

Найвища та найнижча точка. Клімат. Річки. Флора та фауна. Природо-ресурсний потенціал.

6. Населення.

Середня густина населення. Природний приріст населення. Національний склад населення. Українська діаспора.

7. Господарство.

Модель соціально-економічного розвитку. Рівень розвитку економіки. ВВП. Промисловість. Транспорт.

8. Конфесійна ситуація в країні.

9. Культура та соціальний розвиток.

Рівень освіти та медицини. Безробіття. Історико-культурна спадщина світового рівня. Національна кухня. Відносини з Україною.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття

Проведення семінарського заняття 6 здійснюється у вигляді семінару, що передбачає обговорення й оцінювання письмових рефератів студентів. Викладач пропонує перелік країн Азії за яким студенти готують письмові реферати обсягом 5-7 друкованих аркушів (текст набраний у Word, форматі А4, гарнітура TimesNewRoman, розмір 14, міжрядковий інтервал 1,5 (поля сторінок: ліве – 2 см, праве – 2см, верхнє та нижнє – 2 см), абзац 1,5.). Під час семінарського заняття студенти презентують визначену країну і від-првдають на поставлені питання.

Метою семінарського заняття є вивчення країн Азії у комплексному країнознавчому вимірі; формування у студентів системи знань з основних економічних, політичних, соціально-культурних характеристик держав та народів Азії. Студенти повинні вміти визначати та аргументувати місце держави у процесі історичного розвитку та сучасному світі; давати розгорнуту характеристику історико-культурних регіонів Азії та моделей соціально-економічного розвитку; аналізувати та систематизувати запропоновані джерела та літературу.

Ключові поняття. Історико-культурні регіони Азії, моделі соціально-економічного розвитку, іслам, буддизм, мови народів Азії.

Лекція 19.05.20., 21.05.20. Африка. Загальна країнознавча характеристика

Африка – другий за величиною материк після Євразії. Його площа становить 29,2 млн км² (з островами 30,3 млн км², близько 1/5 площі суші земної кулі). Населення – 750 млн осіб. Африка перетинається майже посередині екватором, окраїнами заходить у субтропічні широти.

Крайні точки Африки:

- північ – мис Рас-Енгела;
- південь – мис Голковий;
- схід – мис Рас-Гафун;
- захід – мис Альмаді.

Африка омивається Середземним і Червоним морями, Індійським і Атлантичним океанами. Вузкий (120 км) Суецький перешийок, прорізаний однойменним каналом, з'єднує її з Азією.

Від Європи Африка відділена *Гібралтарською протокою* (найменша ширина 13 км). Береги Африки порізані слабо, часто гористі. Довжина берегової лінії – 30500 км, понад 1/5 площі віддалена від океанів і морів на 1000-1500 км. Великі затоки – Гвінейська і Сидру. Зручних бухт мало. Найбільший півострів Сомалі.

До Африки відносять острови:

на сході – Мадагаскар, Коморські, Маскаренські, Амірантські, Сейшельські, Пемба, Мафія, Занзібар, Сокотра;

на заході – Мадейра, Канарські, Зеленого Мису, Аннобон, Сан-Томе, Принсіпі, По і віддалені острови Вознесіння, Святої Єлени, Тристан-да-Кунья.

Історія походження назви.

Африка була одним із трьох континентів відомих людству до періоду Великих географічних відкриттів. Територію Північної Африки на захід від Єгипту стародавні греки і римляни тривалий час називали Лівією, тому що там жили племена, яких вони іменували “ливами”. Все, що знаходилося південніше, називали Ефіопією. 146 р. до н. е. Римляни отримали перемогу над Карфагеном (сучасний Туніс). На завойованих територіях буда створена колонія. Цю колонію стали називати “Африкою”. Існує дві версії стосовно

походження назви “Африка”. Одна з них пояснює походження слова від фінікійського кореня, що означає “відокремлений”, тобто вказує на відпадання нового міста (мається на увазі Карфаген) від метрополії; друга гіпотеза стверджує, що слово “Африка” походить від назви одного з стародавніх берберських племен – авриг, або афарик.

Рельєф.

У рельєфі Африки переважають рівнини, плато і плоскогір'я, що лежать на висоті 200-500 м над рівнем моря (39% площі) і 500 – 1000 м над рівнем моря (28,1% площі).

Низовини займають лише 9,8% площі, головним чином уздовж прибережних окраїн. За середньою висотою над рівнем моря (750 м) Африка поступається лише Антарктиді і Євразії. Майже всю Африку на північ від екватора займають рівнини і плато Сахари і Судану, серед яких у центрі Сахари піднімаються нагір'я Ахаггар і Тібесті (м. Емі-Куси, висота 3415 м), у Судані – плато Дарфур (м. Мара, 3088 м). На північному заході над рівнинами Сахари піднімаються Атлаські гори (м. Тубкаль, 4165 м), на сході уздовж Червоного моря простягається хребет Етбай (м. Ода, 2259 м). Рівнини Судану з півдня обрамлені Північно-Гвінейською височиною (м. Бинтимані, 1948 м) і плоскогір'ям Азанде; зі сходу над ними піднімається Ефіопське нагір'я (м. Рас-Дашан, 4620 м). Воно круто обривається до западини Афар, де знаходиться найглибша западина Африки (оз. Ассаль, 150 м).

Уздовж південної окраїни материка простягаються середньовисотні Капські гори.

Природо-ресурсний потенціал.

Африка багата на різноманітні **корисні копалини**. Переважання на континенті давніх магматичних порід спричинило багатство його надр *рудami різних металів*. Вони утворилися в товщах застиглої лави в розколинах давнього фундаменту платформи. Африка має великі запаси *залізних руд* (загальні запаси оцінюються приблизно у 16-23 млрд т) та *бокситів* (3,3 млрд т). Великі їхні запаси є в Гвінеї та Камеруні. Африка займає перше місце

серед інших материків за запасами *марганцевих руд* (близько 400 млн т), *хромітів* (500-700 млн т), *кобальту* (0,5 млн т), *алмазів* (98% видобутку, Західна та Південна Африка), *золота*; друге місце – за запасами *мідних* (близько 48 млн т) та *уранових руд*. На території материка (Алжир, Лівія, Нігерія) після II світової війни виявлено великі запаси *нафти* (загальні запаси становлять 5,6 млрд т) та *природного газу*.

Економіко-географічна характеристика.

На африканському континенті – 53 суверенних держави і кілька залежних територій, найбільшими з яких є: Сеута, Мелілья (Іспанія), Західна Сахара (Марокко), Реюньйон, Майотта (Франція), Острів Святої Єлени (Велика Британія).

До 50-60-х рр. XX ст. Африка була континентом залежних територій, головними метрополіями яких були:

Франція (37 % площі, 26 % населення);

Велика Британія (32 % площі, 39 % населення);

Бельгія (8 % площі, 8 % населення);

Португалія (7 % площі, 6 % населення).

Колонії на материкі мали Іспанія, Італія, Німеччина. *Ніколи не були колоніями тільки Ефіопія і Ліберія*. Найпізніше вийшла з-під колоніальної залежності Намібія (1990 р.).

Більшість сучасних країн Африки – *республіки*, лише Марокко, Лесото і Свазіленд є *монархіями*.

За формою державного устрою переважають *унітарні* країни. *Федераціями* є Нігерія, Коморські Острови і ПАР.

У багатьох африканських країнах не вирішені *міжетнічні конфлікти*, спричинені привілейованим становищем народностей, представники яких перебувають при владі, що дискримінує інші етноси. Понад 20 років триває громадянська війна в Анголі, Мозамбіку, Сомалі, більше 10 років – у Судані, Бурунді, Руанді, Ліберії.

За більшістю показників **Африка є слаборозвинутим регіоном**. Тут проживає 12,6 % населення світу і виробляється усього 3,6 % світового ВВП. Середній рівень ВВП на одну особу майже у 8 разів нижчий від середньосвітового показника.

В Африці знаходяться *32 із 39 найменш розвинутих країн світу*, що зумовлено їхньою тривалою колоніальною залежністю. Внаслідок цього їхнє господарство змушене було функціонувати в інтересах метрополій, що виявлялося у нещадній експлуатації природних ресурсів, ігноруванні обробних галузей, господарської інфраструктури, соціальної сфери. Це стримувало процес формування національних африканських країн, зумовило їхню значну соціально-економічну відсталість, залежність від світового ринку та основних фінансових центрів.

Свідченням цього є показники соціального розвитку більшості країн. Африка посідає *останнє місце у світі за рівнем письменності*, надто високі показники *дитячої смертності* (в окремих країнах дитяча смертність перевищує подібні показники розвинутих держав у 10-20 разів).

Тут *найнижча у світі тривалість життя*, приблизно 80% населення континенту позбавлене медичної допомоги, понад 70% перебуває за межею бідності.

Найнижчий рівень науково-технічного розвитку континенту. Наприклад, у Центральній, Західній та Східній Африці на 10 тис. осіб населення припадає всього 6 наукових співробітників – майже у 25 разів менше, ніж у розвинутих країнах.

За *структурою господарства* більшість країн Африки належить до аграрних, деякі є аграрно-індустріальними. Відносно високого рівня індустріалізації досягли ПАР, Єгипет, Замбія, Маврикій, Сейшельські Острови.

Після отримання незалежності господарства більшості країн були націоналізовані. Особливо важливу роль відіграло встановлення державного

контролю над розробкою корисних копалин. У сучасності переважно націоналізованим є:

- видобуток нафти й газу в Алжирі;
- нафти – в Єгипті, Лівії, Нігерії;
- видобуток та переробка кольорових металів – у Замбії, Демократичній Республіці Конго (ДРК);
- бокситів – у Гані, Гвінеї;
- алмазів – у Гані, Сьєрра-Леоне, ДРК;
- фосфоритів – у Того і Сенегалі;
- золота – в Гані.

У африканських країнах, багатих на *запаси мінеральної сировини*, державному сектору економіки належить від 50 до 75% валової продукції гірничодобувної галузі.

Держава контролює *більшість галузей інфраструктури* – електроенергетику, транспорт, зв'язок. Проте, в галузях обробної промисловості частка держсектора значно нижча – 20-25 %, а в сільському господарстві – 5-6 %.

Державні **торговельні компанії** домінують у внутрішній оптовій та зовнішній торгівлі.

Держава володіє більшістю *об'єктів соціальної інфраструктури* – школами, вишами, лікувальними закладами.

Питома вага держсектора у ВВП країн на різних етапах їхнього розвитку займала від 15 до 50 і навіть 80% (Алжир на початку 80-х рр. XX ст.). Свого часу він переважав у країнах соціалістичної орієнтації (Ангола, Бенін, Буркуна-Фасо, Гвінея, Єгипет, Ефіопія, Конго, Мадагаскар, Малі, Мозамбік, Танзанія).

Особливістю економіки африканських країн є її *багатоукладність*. Приватнокапіталістичний та державний сектори, хоч і виробляють до 70% загального ВВП, охоплюють меншість населення. Десятки мільйонів коштів

здіяні на виробництвах докапіталістичних укладів, у сфері натурального господарства.

У сільських місцевостях країн Тропічної і частково Південної Африки, де не розвинуте приватне володіння землею, дотепер переважає *патріархально-общинний лад*. Істотні залишки общинних, феодалських відносин зберігаються на півночі континенту.

Серед національних факторів економічного розвитку помітну роль відіграє *дрібнотоварний уклад*. Сучасні уклади, базуючись майже винятково на зарубіжній технології, перебувають під впливом іноземного капіталу. Але у більшості країн провідні сучасні уклади не є домінуючими, системотворними. Їхній вплив на соціальну сферу і на суспільство обмежений.

Багатоукладність економіки, соціально-економічний консерватизм, що домінує в політиці влади й ментальності, є відчутною перешкодою економічної модернізації в регіоні.

Економічний розвиток африканських країн є нерівномірним, нестабільним, супроводжується масштабними кризовими явищами, які в останні роки відкинули багато країн континенту до рівня перших років їхньої незалежності.

Важкою у розвитку Африки була перша половина 80-х рр. ХХ ст., що виявлялося в катастрофічному погіршенні економічного становища більшості країн, постійному уповільненні темпів зростання ВВП. Наприклад, 1975 р. вони становили в середньому 4,6 %, а 1983 р. – лише 0,1 %.

Багато проблем спіткало *сільське господарство*, яке за обсягом виробництва продукції не могло задовольнити потреб населення. Це спричинило гостру продовольчу кризу. Тому більшість розташованих на південь від Сахари країн, які до 80-х рр. ХХ ст. забезпечували себе продовольством, змушені були до 20 % завозити його з-за кордону. Внаслідок цього за останні 40 років імпорту основних продовольчих товарів в Африку зріс у 6,5 разів.

За даними ООН, до *60 % населення Тропічної Африки систематично недоїдають*, у т. ч. 40% дітей віком до 5 років. Калорійність харчування становить в середньому 2100 кКал на день за норми 2400 кКал. Особливо тяжке становище в Ефіопії, Анголі, Чаді, Мозамбіку, Сьєрра-Леоне, Сомалі (1600-1900 кКал).

Економіка африканських країн постійно відчуває *фінансовий дефіцит*. Це спричинено тим, що обсяги запозичень, а відповідно і зовнішні борги, зростали значно швидше, ніж розширення експорту чи нарощування ВВП.

Іноземний капітал є суттєвим чинником розвитку *гірничодобувної промисловості*, на яку припадає до 2/3 прямих іноземних валютних надходжень в Африку. Під значним іноземним контролем перебуває багато закладів страхування, туристсько-рекреаційної сфери, деякі підприємства внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

На початку 90-х рр. ХХ ст. група африканських країн розпочала реформи, спрямовані на лібералізацію господарської діяльності, відмову від втручання держави в економіку, стабілізацію фінансової системи, розвиток ринкових відносин, що передбачало активізацію приватнопідприємницької діяльності, відкривало шлях приватному капіталу в провідні галузі господарств країн.

Головні торгові партнери африканських країн – Західна Європа, США та Японія.

Внутріконтинентальні торговельні зв'язки слаборозвинуті. Зовнішня торгівля часто базується на одному або кількох експортних продуктах.

Африканські країни на світовому ринку передусім є постачальниками сільськогосподарської сировини та мінеральних ресурсів, значно менше – готових виробів промисловості.

Населення. Африка – континент, на якому знайдені сліди життєдіяльності найдавнішої людини планети. Тому материк вважається батьківщиною людства. В Африці живуть народи всіх трьох головних рас.

Представники *європеїдної раси*, а саме – її південної гілки (араби, бербери і туареги), населяють північ материка. Вони мають смагляву шкіру, вузький ніс і овальне обличчя, темне забарвлення очей і волосся. Народи Північної Африки говорять арабською і берберською мовами.

На південь від Сахари живуть народи *екваторіальної раси* (негроїди). Характерним для них є темний колір шкіри. Він зумовлений наявністю в ній речовини, яка захищає організм від небезпечного сонячного випромінювання. До негроїдів належать жителі Східної Африки – тутсі, зріст яких близько 2 м. У вологих екваторіальних лісах живуть пігмеї, максимальний зріст яких 150 см, у басейні Нілу – пілоти з дуже темною шкірою, а на півдні Африки – бушмени і готтентоти, в яких жовтуватий колір шкіри і широке плоске обличчя.

Ефіопське нагір'я заселяють ефіопи, що зовні схожі на європеїдів, але колір шкіри у них коричневий із червоним відтінком. На острові Мадагаскар живуть малагасійці, що належать до *монголоїдної раси*.

У будь-якій країні Африки живуть десятки різних народів і племен, кожний з яких має свою мову, традиції, спосіб життя.

Зростання кількості населення Африки почалося тільки в ХІХ ст. Нині темпи природного приросту населення (різниця між народжуваністю та смертністю) на материк найвищі в світі. Населення Африки збільшується щорічно на 10 млн людей і на сьогодні становить близько 734 млн. Але в африканських країнах найменша *тривалість життя*, понад 40% африканців живуть у середньому менше 40 років.

В Африці *населення розміщується* дуже нерівномірно. Найбільш заселені узбережжя океанів і Середземного моря, долини річок, де розташовані великі міста і промислові підприємства, розвинута торгівля. *Середня густина населення* Африки становить 22 людини на 1 км². Найвища густина населення в долині Нілу – приблизно 1000 людей на 1 км², що дуже близько до густоти населення у великих містах континенту. Селяни становлять 4/5 усього населення Африки.

Країни Африки неоднакові за кількістю населення. В семи з них – Нігерії, Кенії, Єгипті, Танзанії, Демократичній Республіці Конго, Ефіопії та Південно-Африканській Республіці (ПАР) – понад 30 млн людей у кожній, що разом дорівнює половині всього населення континенту.

Умови життя населення африканських країн дуже низькі. Головними проблемами є:

- перенаселеність,
- бідність,
- голод,
- недоїдання,
- неписьменність,
- відсутність елементарної санітарії,
- епідемії.

На території Африки нині налічується 56 держав. Тільки чотири з них не були колоніями: ПАР, Єгипет, Ефіопія, Ліберія. Всі інші – молоді незалежні держави, що стали на шлях самостійного розвитку переважно після Другої світової війни.

Крім ПАР, усі держави Африки належать до країн, що розвиваються. Для них характерний загальний низький рівень розвитку господарства. Особливо відсталими є Габон, Центральнаафриканська Республіка (ЦАР), Чад, Нігер. На їхньому фоні помітні успіхи в розвитку економіки мають Єгипет, Замбія, Танзанія, Демократична Республіка Конго.

Конфесійна ситуація.

У конфесійному відношенні африканський континент розділяють на п'ять макрорегіонів.

Північний макрорегіон, до складу якого входять арабські країни Північної Африки та північна мусульманська частина Судану, яка також заселена арабами. В усіх країнах переважають мусульмани. Християнське населення становлять європейці і дуже невелика частина арабів, за винятком Єгипту, де християнства дотримується значна кількість арабізованого

корінного населення. В усіх країнах (крім Єгипту) простежується тенденція до підвищення питомої ваги мусульман у загальній чисельності населення внаслідок еміграції та низького природного приросту серед релігійних меншин.

У Західному макрорегіоні переважають мусульмани, однак більшість мусульман тут – представники групи нігер-конго та інших негроїдних народів. У зоні Сахелю мусульмани різко переважають над послідовниками інших віросповідань. При пересуванні на південь питома вага мусульман поступово знижується; в лісовій та прибережній зонах переважають християни та адепти традиційних місцевих культів. Серед християн колишніх іспанських, французьких, португальських колоній різко переважають католики, а найбільшою протестантською меншиною є реформати. В колишніх англійських колоніях домінуючим християнським напрямом є англіканство (Церква Провінції Західна Африка). Простежується стійка тенденція до зменшення ареалу впливу та кількості послідовників місцевих вірувань.

Центральний макрорегіон. Серед населення макрорегіону переважають християни. Чималими релігійними меншинами є групи послідовників традиційних вірувань, ісламу та християнсько-африканських церков. Домінуючий християнський напрям – католицизм. У деяких країнах, згідно з офіційними статистичними даними, абсолютна більшість населення зараховується до числа віруючих найбільшої християнської деномінації – католицизму, однак насправді значна частина населення лише зовні дотримується християнської релігії, одночасно відправляючи обряди та церемонії традиційних культів і синкретичних вірувань.

Південний макрорегіон. Конфесійна структура населення цього макрорегіону характеризується переважанням християн. Вони становлять більшість в усіх країнах за винятком Коморських островів, Маврикія та Мозамбіку. Серед християнських напрямів великий вплив мають реформатство, лютеранство, англіканство і частково католицизм. Значний

відсоток населення продовжує дотримуватися традиційних вірувань. У великих портових містах і на Маврикії чималу частку населення становлять вихідці з Південної та Східної Азії.

Східний макрорегіон, у якому домінуючою релігією є християнство – орієнтальне православ'я та католицизм. Серед протестантських напрямів найбільшим впливом користується англіканство. Значними релігійними меншинами є мусульмани та послідовники традиційних релігій. Ісламу головним чином дотримуються суахілі, сомалі, народи Занзібару та іноземці. Християнсько-африканські церкви не відіграють значної ролі, порівняно з іншими регіонами Африки на південь від Сахари.

Міжнародні організації.

Найвпливовішою міжнародною організацією на африканському континенті є *Африканський Союз – АС (African Union – AU)*, який був створений 26 травня 1963 р. на конференції глав держав і урядів африканських країн в Аддис-Абебі під назвою *Організація Африканської Єдності (ОАЄ)*, сучасну назву отримав 11.07.2000 р.

Об'єктивними причинами виникнення АС стали кардинальні зміни у розстановці політичних сил у світі за час існування ОАЄ (1963-2000 рр.) і досягнення на межі нового тисячоліття частини завдань, що були поставлені перед ОАЄ на час його створення.

Мета організації:

- сприяння єдності та солідарності між країнами Африки;
- інтенсифікація і координація зусиль щодо підвищення рівня життя;
- захист суверенітету, територіальної цілісності та незалежності;
- ліквідація усіх форм колоніалізму;
- узгодження співробітництва у сферах політики, оборони і безпеки, економіки, освіти, охорони здоров'я і культури.
- Штаб-квартира знаходиться в Аддис-Абебі (Ефіопія).

Африканські мови.

Мови Африки діляться на 7 ізольованих мов – *нігеро-кордофанська, афразійська (семіто-хамітська), ніло-сахарська, індоєвропейська, австронезійська, койсанська*, 9 некласифікованих мов і 32 сім'ї, з яких 3 (семітська, індоєвропейська і австронезійських) походять з інших частин світу. За винятком двох останніх, решта умовно об'єднуються в 4 гіпотетичні макросім'ї.

Окрім названих макросімей, в Африці також у значній кількості проживають – китайці та турки.

Дві мовні сім'ї з'явилися в Африці в історичний час.

З *індоєвропейської сім'ї* першою на африканському континенті почала вживатися давньогрецька мова. Греки мали колонії в Єгипті та Лівії в I тис. до н. е. Грецька громада і сьогодні зберігається в Єгипті.

Після приєднання Карфагена до Риму на території сучасного Тунісу поширюється латинська мова, що почала розвиватися в самостійну романську мову, яка згодом була витіснена арабською до кінця I тис. н. е.

В V-VII ст. в Північній Африці з'явилася інша *романська мова* – сефардска, якою розмовляли євреї, що втекли з Іспанії та Португалії.

З XVII ст. починається освоєння Африки європейськими державами, у зв'язку з чим на континенті поширюються *голландська, іспанська, португальська*, а пізніше – *французька, німецька і англійська мови*. У багатьох районах на основі цих мов розвинулися *піджини і креольські мови*. Однак, у сучасності лише на деяких островах і на півдні Африки (африканс) носії індоєвропейських мов займають компактні території.

Носії *австронезійських мов*, родини *калімантських мов*, почали селитися на Мадагаскарі з кінця I тис. до н. е., і зараз все його населення розмовляє *малагайською мовою*.

Семінарське заняття 20.05.20. Загальна країнознавча характеристика країн Африки

1. Загальні відомості.

Офіційна назва. Столиця. Площа. Кількість населення. Державна мова.
Грошова одиниця.

2. Процеси деколонізації та утворення держав.

3. Державний устрій та форма правління.

4. Географічне положення.

Кордони (сухопутні, морські). Вихід до морів і океанів.

5. Природні умови та ресурси.

Найвища та найнижча точка. Клімат. Річки. Флора та фауна. Природо-ресурсний потенціал.

6. Населення.

Середня густина населення. Природний приріст населення.
Національний склад населення. Українська діаспора.

7. Господарство.

Рівень розвитку економіки. ВВП. Особливості розвитку господарства та промисловості на африканському континенті. Транспорт.

8. Конфесійна ситуація в країні.

9. Глобальні проблеми людства та шляхи їх подолання на африканському континенті.

10. Культура та соціальний розвиток.

Рівень освіти та медицини. Безробіття. Історико-культурна спадщина світового рівня. Національна кухня. Відносини з Україною.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття

Проведення семінарського заняття 8 здійснюється у вигляді семінару, що передбачає обговорення й оцінювання письмових рефератів студентів. Викладач пропонує перелік країн Африки за яким студенти готують письмові реферати обсягом 5-7 друкованих аркушів (текст набраний у Word, форматі А4, гарнітура TimesNewRoman, розмір 14, міжрядковий інтервал 1,5 (поля сторінок: ліве – 2 см, праве – 2см, верхнє та нижнє – 2 см), абзац 1,5). Під час семінарського заняття студенти презентують визначену країну і відправляють на поставлені питання.

Метою семінарського заняття є вивчення країн Африки у комплексному країнознавчому вимірі; формування у студентів системи знань з основних економічних, політичних, соціально-культурних характеристик держав та народів африканського континенту. Студенти повинні вміти визначати місце держави у процесі історичного розвитку та сучасному світі; розуміти особливості історичного розвитку держав Африки та процес деколонізації африканських держав; давати розгорнуту характеристику глобальним проблемам людства та особливостям їх вирішення в Африці; аналізувати та систематизувати запропоновані джерела та літературу.

Ключові поняття. Колоніальна система, галузева структура господарства, багатокладність економіки, населення Африки, глобальні проблеми людства.